

Een promotieonderzoek: richting houden en speelruimte creëren

Maaïke Glimmerveen
Etiënne Rouwette

“...en ik denk dat de hoeveelheid data die uit dit traject naar boven komt meer dan voldoende is voor een promotieonderzoek. Vandaar dat ik je wil vragen om eens na te denken over hoe je het zou vinden om op dit onderwerp te gaan promoveren...” Ik kan me de dinsdagmiddag dat ik het telefoontje van een hoogle-
raar kreeg, met de vraag hoe ik aankeek tegen het aangaan van een promotie-
onderzoek, nog precies herinneren. Hoewel ik in de maanden die vooraf gingen
veel in aanraking was geweest met het snijvlak tussen wetenschap en praktijk,
was het nooit in me opgekomen dat een promotie voor mij een reële optie zou
zijn. Mijn reactie was dan ook dat ik me vereerd voelde, maar dat het me wat
overviel. Ik wilde er goed over nadenken.

Inleiding

In deze bijdrage geef ik een reflectie op dit ‘nadenken over’ het aangaan van een promotieonderzoek. Daarbij gebruik ik interviews met hoogleraren over het begeleiden van promovendi¹ en toets ik de conclusies en overwegingen uit mijn reflectie steeds bij een gepromoveerde collega². Mijn collega zet zijn eigen gedachtes en afwegingen naast de mijne. Hij kijkt terug op zijn promotietraject en reageert als ‘ervaringsdeskundige’ op de vragen die ik nu heb. Door samen het gesprek aan te gaan hebben we de vragen uitgewerkt die je jezelf in elk geval moet stellen voordat je gaat promoveren. In het artikel richten we ons op buitenpromovendi, dit zijn promovendi die niet fulltime verbonden zijn aan een universiteit en daarmee in eigen tijd (of deels in de tijd van hun werkgever) promoveren.

In het eerste deel van deze bijdrage bespreek ik de kansen, vragen en twijfels die ik tegenkom in mijn overweging om te gaan promoveren. Wat brengt een promotieonderzoek me? Wat maakt dat het een kans voor me is en ik de stap naar promoveren wil maken?

En als ik dan uiteindelijk besluit om een promotie aan te gaan: hoe ziet de samenwerking met de promotor er dan uit, waarin ondersteunt hij of zij me en wat moet ik zelf uitzoeken? Hoe vind ik aansluiting in de wetenschappelijke wereld en ondersteuning bij collega-promovendi? In deel 2 zoek ik een antwoord op deze vragen.

Afsluitend zet ik alles op een rijtje: Welke vragen moet ik mezelf in elk geval stellen om een goede afweging te maken? En kan ik op basis hiervan een weloverwogen beslissing nemen?

Mijn overweging

De omschrijving die het woordenboek Van Dale geeft van promoveren – in de wetenschappelijke zin van het woord – is ‘de graad van doctor verwerven’. Het doel van promoveren lijkt daarmee het behalen van de doctorstitel. Het woordje *verwerven* laat zien dat het ook moeite en inspanning kost om dit doel te bereiken.

Maar wat betekent die moeite en inspanning eigenlijk in de praktijk: welk traject ga ik doorlopen en welke investeringen ga ik doen om een promotieonderzoek uiteindelijk succesvol af te ronden? En heb ik hiervoor eigenlijk wel de juiste capaciteiten? Is het doel van promoveren voor mij persoonlijk wel het behalen van een doctorstitel of wil ik dat een promotie me ook nog iets anders oplevert? In de overweging tot het wel of niet aangaan van een promotieonderzoek heb ik heel veel vragen. In dit deel van de reflectie ga ik deze vragen uitwerken. Waarom heb ik ze en wat maakt eigenlijk dat ik twijfel?

Hieronder volgt een overzicht van de manier waarop een promotie meestal plaatsvindt.

DE PROMOTIE: WAT FEITEN ◀ Hoe een promotie er uitziet verschilt van universiteit tot universiteit, van faculteiten tot faculteit en van promovendus tot promovendus. Inhoudelijk gezien kunnen promoties moeilijk worden vergeleken, over het promotietraject kunnen wel feiten op een rijtje worden gezet:

- Een promotie begint vaak met een sollicitatie op een onderzoeksplaats. Iemand kan echter ook als student doorstromen vanuit een research-master of zelf een promotor benaderen om hem of haar te begeleiden.
- Het onderzoeksvoorstel dient als startpunt. Dit kan meer of minder ver uitgewerkt zijn. In een uitgebreid voorstel staat per kwartaal aangegeven wat onderzocht moet worden, hoe dat moet gebeuren en waar de resultaten gepresenteerd moeten worden. Een minder uitgebreid voorstel kan bestaan uit een pagina die het onderwerp toelicht. De promovendus moet hier vervolgens zelf zijn weg in vinden en zoeken.
- De promotor moet de titel professor hebben. Gedurende de rit zijn er meestal twee begeleiders: de promotor, die de dagelijkse begeleiding doet, en de copromotor.
- Voor een fulltime promotietraject staat doorgaans vier jaar.
- Aan het einde van het traject moet er een boek of een set artikelen liggen. Afhankelijk van de universiteit moeten deze geplaatst zijn door een tijdschrift of in elk geval al geaccepteerd zijn.
- Nadat de promotor en copromotor het manuscript voldoende hebben bevonden, wordt het naar een commissie gestuurd. Wanneer de manuscriptcommissie de tekst ook goedkeurt, wordt de verdediging aangevraagd.
- De verdediging is een publieke gelegenheid waarbij een promovendus een uur lang aan vragen wordt onderworpen. De vragen worden gesteld door een tweede commissie, die meestal de leden van de manuscriptcommissie bevat plus anderen. Wanneer het manuscript goedgekeurd is, is de promotie zo goed als zeker; het komt bijna niet voor dat een promotie bij de verdediging misgaat. Een geslaagde promotie levert de vakgroep van de promotor een geldbedrag op: de promotiepremie. >

In de eerste instantie lijkt het aangaan van een promotie voor mij een aantrekkelijke en verleidelijke kans om een volgende stap te maken. Het geeft me de mogelijkheid om vier jaar lang op systematische wijze de diepte in te gaan met een onderwerp waar ik een passie voor heb. Ik krijg de kans om praktisch opgedane inzichten te bekijken vanuit een nieuw perspectief. Dat maakt het spannend. Wat zou het mooi zijn als ik de energie die ik voor mijn vakgebied heb aan de hand van wetenschappelijke inzichten over kan brengen op anderen! Daarbij, ik vind het leuk om diepgravend te puzzelen op een vraagstuk en ook schrijven is iets waaraan ik veel plezier beleef. Ik neig er dus naar om de promotie-uitdaging gewoon aan te gaan: het geeft me veel ruimte om aan de slag te gaan met wat ik écht leuk vind!

Wat het bovenstaande overzicht echter duidelijk maakt, is dat het aangaan van een promotie om een langetermijn-commitment gaat. Voordat ik hieraan wil beginnen, wil ik me dan ook goed bezinnen op mijn motivatie en de mogelijkheden die ik heb om de promotie tot een goed einde te brengen.

Herman Lelieveldt (2007) noemt het schrijven van een proefschrift een voorbeeld van wat Duitsers een 'Elefantenziel' noemen. 'Het is een beangstigend groot doel dat we het liefst zo ver mogelijk van ons vandaan houden, zodat het klein blijft en nooit bedreigend wordt.' Lelieveldt verwoordt hiermee hoe onoverzichtelijk de overweging is om een promotietraject aan te gaan. Enerzijds biedt een promotie mogelijkheden voor verdieping in mijn werk. Het biedt me de kans om me intensief te richten op één specifiek onderwerp en in contact te komen met en te leren van interessante vakgenoten. Dit maakt het erg aantrekkelijk.

Aan de andere kant zou ik het officiële besluit om me te committeren het liefst zo lang mogelijk willen uitstellen. Het grenzeloze karakter van een promotietraject zorgt namelijk voor veel onrust: het is lastig om focus te krijgen, om kaders te stellen, om in te schatten welke capaciteiten nodig zijn en welke ik dus nog moet ontwikkelen. Ook het overzicht houden op het verloop van de promotie en de einddatum valt niet mee. Verder ervaar ik druk van mijn omgeving. Met het aangaan van een promotie verbind ik me voor minimaal vier jaar aan een onderzoek, terwijl mijn baan en sociale leven gewoon doorgaan. Dit betekent dat ik denk voordurend te gaan schipperen tussen promotieonderzoek, werk en sociaal leven.

Ik ervaar zeker dat het 'Elefantenziel' van Lelieveldt me een angstig gevoel geeft. Want de promotie is pas 'klaar' als ik heb voldaan aan de eisen die de wetenschap stelt. In een notitie van de Vereniging van Universiteiten (VSNU, 2008) lees ik dat een gepromoveerde:

- een oorspronkelijke bijdrage levert aan wetenschappelijk onderzoek die de in Nederland gebruikelijke kwaliteitstoetsing door *peers* kan doorstaan;
- aangetoond heeft zelfstandig de wetenschappelijke methoden van het vakgebied toe te kunnen passen in de ontwikkeling, interpretatie en toepassing van nieuwe kennis;
- kennis heeft genomen van en gewerkt heeft met een substantiële 'body of knowledge', welke in ieder geval omvat de principes en methoden van de internationale wetenschapsbeoefening en de theorievorming, methoden en studies van het desbetreffende vakgebied;
- beschikt over het vermogen om een omvangrijk project voor de ontwikkeling van nieuwe kennis te ontwerpen en te implementeren;
- in staat is om de kennis en methoden van het desbetreffende specialisme en/of vakgebied adequaat over te dragen;
- in staat is om de maatschappelijke verantwoordelijkheid ten aanzien van het uitvoeren, toepassen en benutten van het eigen onderzoek te dragen.

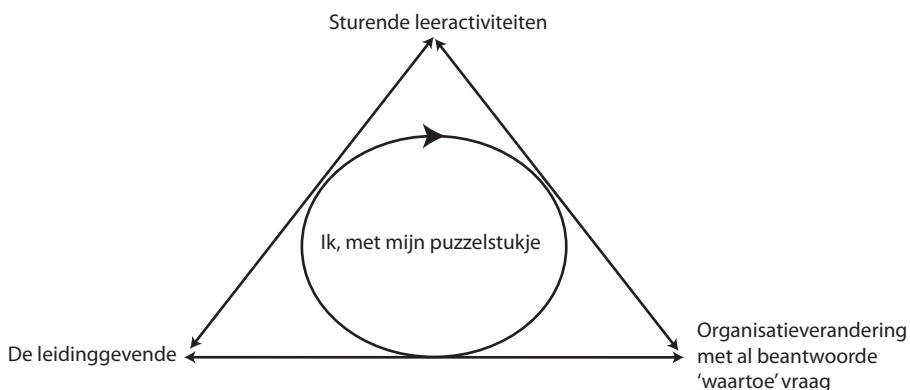
Het voldoen aan deze doelen lijkt wel erg ver-van-mijn-bed. Er bekruipt me een onzeker gevoel: "zou ik 'het' wel kunnen?". Want hoe kan ik vooraf inschatten of ik in staat ben om zelfstandig een relevante bijdrage te leveren aan de wetenschap, nieuwe kennis te ontwikkelen en deze ook verder te brengen? En hoe houd ik grip op het verloop en de planning van het traject? Maar ook, hoe schat ik aan de hand van deze eisen in of een promotietraject me verder kan brengen in mijn ambities zoals ik die op dit moment formuleer (zie ook onderstaande overweging)?

In mijn omgeving reageren mensen verschillend op mijn promotieplannen. Sommigen zeggen dat het beter is om te wachten tot je gepensioneerd bent en je alle tijd van de wereld hebt. “Een promotie combineren met werken en een druk sociaal leven zorgt alleen maar voor stress!” Anderen vinden het juist een enorme kans. “Nu heb je nog geen gezinsleven en zit je nog redelijk in het begin van je loopbaan, je zou gek zijn als je het niet doet!” Het beste advies dat ik kreeg was van iemand die zei dat ik eens niet moet kijken naar de praktische en intellectuele haalbaarheid van een promotie, maar naar de vraag of het ook aansluit bij de ambities die ik heb. “Bekijk het niet vanuit dat wat anderen van je verwachten of van je eisen, maar vanuit dat wat je zelf wil. Stel jezelf de vraag of promoveren een manier is om je dromen te bereiken.”

MIJN AMBITIES: HOE PAST MIJN STUKJE IN DE DOOR MIJ GEKOZEN PUZZEL?

◀ Vanuit mijn onderwijskundige achtergrond heb ik een passie ontwikkeld voor de invloed die leidinggevendenden hebben op leren binnen organisaties. De reden hiervoor is dat ik geloof en dat ook is aangetoond dat leidinggevendenden van cruciaal belang zijn in de mate waarin het geleerde uit leeractiviteiten kan worden verankerd in de werkpraktijk van deelnemers: ook wel de transfer van leren genoemd (o.a. Baldwin & Ford, 1986 en Nijman, 2004).

Mijn fascinatie ligt in de vraag of, en op welke wijze, leidinggevendenden door te sturen op leeractiviteiten en door leeractiviteiten als middel in te zetten kunnen komen tot organisatieverandering. Met mijn puzzelstukje begeef ik me daarmee in de puzzel die wordt begrensd door mijn insteek vanuit de leidinggevende en de variabelen ‘sturende leeractiviteiten’ en ‘organisatieverandering’ met de beantwoorde ‘waartoe’-vraag’. Ergens in deze bestaande kennispuzzel wil ik mijn puzzelstukje inbedden of een plek geven. Wat dit puzzelstukje me uiteindelijk op moet leveren in mijn werkpraktijk ga ik de komende tijd verder onderzoeken (...). ➤

Figuur 1 Mijn puzzelstukje in de ‘kennispuzzel’

Hoewel promoveren voor mij een verleidelijk voorstel is, merk ik dat er – naarmate ik me meer verdiep in de afweging – steeds meer vragen bijkomen. Dit maakt dat ik steeds onzekerder wordt over de vraag of het wel écht iets voor mij is. Ondanks dat kom ik ook tot de conclusie dat al deze vragen, twijfels en onzekerheden ontstaan vanuit één kernvraag: helpt een promotieonderzoek me bij het bereiken van de ambities die ik in mijn werk heb? Ik probeer dit aan de hand van een voorbeeld helder te maken.

VOORBEELD ◀ Het is een feit dat een promotie ruimte kan maken om mijn vak uit te diepen: wetenschappelijk onderzoek biedt hiertoe zeker mogelijkheden. Of een promotie echter ook voor mij het juiste middel is ligt aan de mate waarin ik in staat ben te ‘pivoteren’.

Pivoteren is een techniek die basketballers gebruiken om ruimte in hun spel te creëren. Bij balbezit draaien ze rond op hun achterste voet waarmee ze de bal en daarmee het spel van richting laten veranderen. De techniek wordt alleen goedgekeurd wanneer een speler steeds met één voet contact met de grond houdt.

Mijn twijfel zit precies in de vraag of ik in staat ben te pivoteren: krijg ik het voor elkaar om gedurende de promotie met in ieder geval één voet in contact te staan met mijn ambities? Als dat lukt is een promotie daadwerkelijk van meerwaarde voor mij. ▶

Ik vraag mijn gepromoveerde collega hoe hij de keuze voor promoveren maakte. Bij hem was de insteek anders omdat hij de promotor al van zijn afstudeeronderzoek kende. Hij wilde meer weten over interventies in groepen en stond voor de keuze dat in de vorm van advieswerk of van een promotie te gieten. Een belangrijk punt van onzekerheid daarbij was of het wel mogelijk was om een aanstelling te krijgen. Het verwerven van een onderzoeksbudget (om een fulltime promotie bij een universiteit uit te voeren) was moeilijk en het bleef lang onduidelijk of dat zou gaan lukken.

Daarnaast was de afweging niet zozeer of hij wel een bijdrage kon leveren aan de wetenschap, maar of het resultaat voldoende kwaliteit had volgens de promotor, die notoir kritisch was en hoge doelen stelde. Wat wel overeen kwam is de fascinatie voor het onderwerp: *“Wat zeker overeenkomt met jouw verhaal is dat ik graag aan mijn promotie wilde beginnen omdat ik inhoudelijk iets wilde uitzoeken.”* Hij stelt dat de toelating tot een promotie hem deed denken aan een scène in de ‘Fight-club’, waarin mensen die graag lid van de club willen worden een paar keer de deur in het gezicht krijgen. Als ze dan nog steeds willen, zijn ze blijkbaar genoeg gemotiveerd. Niet voor niets benadrukken veel promotoren het belang van intrinsieke motivatie.

Wat zeggen de promotoren

Uit het voorgaande blijkt dat het aangaan van een promotie voor mij een spannend en aantrekkelijk voorstel is. Wel zijn aan dit voorstel veel vragen, twijfels en onzekerheden

verbonden. Gelukkig merk ik dat dit helemaal niet raar is: ook mijn gepromoveerde collega ervoer bij het maken van de afweging om te gaan promoveren onrust en twijfel.

Om meer inzicht te krijgen in deze vragen, onrust en twijfel, ga ik ze afzetten tegen de interviews die ik had met hoogleraren over het begeleiden van buitenpromovendi. Aan de hand van de inzichten uit deze interviews ga ik kijken of het me lukt om piketpaaltjes te slaan in de voor mij zo onoverzichtelijke weg naar het 'Elefantenziel'. Rode draad blijft steeds de vraag of deze piketpaaltjes me voldoende houvast en richting geven om mijn eigen ambities en wensen een plek te geven.

Kan ik het wel?

“Voor mij moet de promovendus qua inhoud een interessante partner worden, ik wil kunnen leren van de promovendus”, stelt één van de hoogleraren die ik interviewde. Daarmee nuanceert hij de onzekerheden en twijfels die ik heb over mijn capaciteiten om als promovendus de wetenschappelijke wereld te betreden. Blijkbaar is het niet zo zeer de vraag of ik een promotietraject aan kan, maar het gaat het er een promotor veel meer om of ik wel interessant genoeg ben om mee samen te werken: wat heb ik de promotor te bieden? Het werk dat ik heb gedaan om uit te zoeken waarom een promotieonderzoek aansluit bij mijn ambities (zie ook de eerdere overweging over 'mijn puzzelstukje' en de volgende alinea) lijkt daarmee zeker relevant. Daarmee kan ik een potentiële promotor laten zien waarom ik voor hem of haar een interessante promovendus ben.

Een andere hoogleraar stelt: *“Promoveren is vooral een kwestie van de juiste condities en randvoorwaarden creëren. Verder is het niet zo moeilijk, het is voor 73 procent transpiratie”.* Als dit inderdaad blijkt te kloppen, dan kan ik beter uitzoeken welke randvoorwaarden ik nodig heb om een promotie aan te gaan. De overige vragen die ik heb, hebben daarom allemaal relatie met de vraag wat ik nodig heb om 'goed beslagen' mijn promotie in te gaan.

Een promotieonderzoek of anders: wat zijn mijn opties?

Toen ik het aanbod tot promoveren kreeg, was één van mijn eerste reacties dat ik de verbinding met de praktijk niet wilde verliezen. Mijn stereotype beeld over de wetenschap was dat wetenschappers theoretisch zeer sterk onderbouwd zijn, maar dat ze weinig feeling hebben met hoe het in praktijk werkt. Net als mijn gepromoveerde collega een aantal jaren terug, sta ik nu voor de afweging in welke vorm ik verder wil werken aan mijn fascinatie voor leren in organisaties: door opleidingsadvieswerk te gaan doen of door me te richten op onderzoek waardoor ik misschien wat 'verder' van de praktijk af kom te staan. Mijn gepromoveerde collega zegt hierover: *“Mijn indruk was dat advieswerk vaak neerkwam op het herhalen van een bepaalde aanpak. Testen of en waarom iets werkt heeft daarin geen belangrijke rol. Ik wilde bovendien inhoudelijk aan de slag en had het idee dat adviseurs vaak bezig zijn met het managen van hun netwerk.”* Ook ik wil graag inhoudelijk uitzoeken en uitpuzzelen hoe mijn fascinatie past in het door mij beschreven

wetenschappelijke vakgebied, maar ik wil tegelijkertijd streven naar een zo praktisch en bruikbaar mogelijk verhaal. Naar mijn gevoel zit hier spanning tussen. Gedurende de interviews met de hoogleraren merkte ik echter dat er ook tussen hoogleraren een verschil zit in hoe ze aankijken tegen wetenschappelijk onderzoek. Promotoren kijken – met andere woorden – op verschillende manieren tegen promoveren en de praktische toepassing van het onderzoek aan. Het lijkt er dus op dat je in je keuze voor promotor ook rekening kunt houden met de mate waarin de promotor je kan helpen je ambities waar te maken.

Lelieveldt (2007: 12) benadrukt de verantwoordelijkheid die de promovendus moet nemen voor het vormgeven van het promotietraject: word eigenaar van het onderzoek. De wetenschappelijke omgeving waar je in terecht komt vult al een deel in van de randcondities voor een promotie en bepaalt daarmee de lol die je uit het onderzoek haalt. Zo stelt één van de hoogleraren dat veel mensen speciaal naar hem toekwamen vanwege zijn expertise op methoden en technieken van wetenschappelijk onderzoek: *“De mensen komen naar je toe omdat ze juist ondersteuning zoeken in methoden en technieken. We zijn geliefd bij promovendi omdat we beschikken over complementaire kennis voor dissertaties.”* Een andere hoogleraar stelt dat buitenpromovendi hem kiezen omdat hij als voorbeeld dient: *“Buitenpromovendi merken dat ik zelf ook een promotie vanuit de praktijk heb gedaan, hierdoor fungeer ik als een soort rolmodel.”* Het is dus belangrijk om uit te zoeken op welke manier een promotor begeleidt en daarmee ook grenzen stelt aan de speelruimte die je als promovendus hebt.

Ook is het belangrijk om te stil te staan bij de wijze waarop de promotor het onderzoek benadert. Er zijn hoogleraren die focussen op de dominante wetenschappelijke logica en hameren op netjes werken volgens de regels van de wetenschap. Daarmee zou het kunnen dat mijn speelruimte met betrekking tot de praktische toepassing van onderzoek wordt beperkt. Er is echter ook een stroom die qua denken anders is en een regulatieve cyclus accepteert (Van Strien, 1987). Zij honoreren het verlangen om sneller te komen tot bruikbare kennis dan via de klassieke benadering van eerst meten, dan weten, vervolgens een op kennis gebaseerde strategie ontwikkelen en die valideren. Daarom is ook de manier waarop promotoren de wetenschap benaderen ook van invloed op het verloop van mijn promotieonderzoek.

Het overzicht van onderzoeksbenaderingen van McGrath (1982) dat in deel II.02 aan de orde komt, laat overigens zien dat er niet één onderzoeksbenadering is die in iedere context het beste voldoet. Onderzoek is als het zitten op één, twee of drie punaises. Idealiter zijn onderzoeksresultaten algemeen geldig, precies en realistisch, maar een onderzoeksbenadering kan hoogstens twee van deze drie doelen tegelijkertijd realiseren. Het spreekt voor zich dat aanhangers van één specifiek doel onderzoek dat daaraan niet voldoet kwalitatief laag inschatten. In veel takken van wetenschap is een duidelijke strijd tussen paradigma's te herkennen. Als promovendus kun je daar maar beter rekening mee houden.

Het lijkt me daarom goed om met de promotor die mij benaderde voor een promotieonderzoek een gesprek aan te gaan over hoe hij aankijkt tegen begeleiding en over hoe

hij de wetenschap benadert. Dit kan belangrijke informatie verschaffen over het verloop van mijn promotie. Hoe open is hij in de leer en in hoeverre krijg ik de gelegenheid om mijn eigen lijn te volgen of te verbreden. Mijn gepromoveerde collega had ook zijn afstudeerscriptie bij zijn toekomstige begeleider gemaakt, dus hij was al deels bekend met de wijze van begeleiden. Hij had ook het gevoel dat het klikte met de begeleider en dat ze beiden een inhoudelijke fascinatie deelden.

“Veel mensen vallen in het eerste jaar in positieve zin af. (...) Doordat ze gaan nadenken over de consequenties van een promotie, vindt een groot deel andere, geschiktere manieren om een vervolgstap in hun carrière te maken”, zo stelt één van de geïnterviewde hoogleraren. Dit brengt me op de vraag wat er zou gebeuren als ik het nu eens niet deed. Welke opties heb ik nog meer om mijn ambities te verwezenlijken? Net als mijn collega kan ik ervoor kiezen om niet aan een promotie te beginnen, maar om bijvoorbeeld bij een opleidingsadviesbureau aan de slag te gaan. Een ander alternatief is om te blijven zitten in de functie die ik nu heb. In beide alternatieven heb ik echter minder gelegenheid om mijn onderwerp inhoudelijk uit te zoeken. Ik kan er wel mee aan de slag in de vorm van trainingen of als basis voor advieswerk. Om tot een goede overweging te komen, is het – zoals dezelfde hoogleraar verderop in zijn verhaal aangaf – belangrijk te achterhalen *“wat de energie voor het promoveren is: is de druk groot genoeg?”*

De manier waarop je tot het besluit komt om wel of niet te promoveren is ook afhankelijk van het moment in je loopbaan. Ik ben nu twee jaar aan het werk en heb in die tijd gemerkt dat ik het leuk vind om met een onderwerp de diepte in te gaan. De energie die ik heb voor mijn onderwerp is vooral ontstaan vanuit een verwondering over hoe het in de praktijk blijkt te werken in combinatie met de theoretische kennis die ik opdeed tijdens mijn studie. Ik wil de promotie gebruiken om mijn behoefte naar verdieping in en verwondering over mijn onderwerp te stillen. Via de hoogleraren die ik interviewde kwam ik in contact met promovendi die op dit moment onderzoek vanuit de praktijk doen. Een aantal heeft (behoorlijk) wat meer werkervaring en ik kwam tot de conclusie dat hun beweegredenen anders zijn dan voor mij. Eén van hen zei bijvoorbeeld: *“echt reflecteren op mijn eigen werk is gewoon leuk na twintig jaar hectiek. Ik heb het gevoel dat het me verder helpt in mijn persoonlijke ontwikkeling.”* Een ander geeft aan na tien jaar praktijkervaring toe te zijn aan verdieping. *“Een promotie moet me een nieuw fundament leggen onder de volgende jaren als professional.”* De manier waarop de energie om te promoveren ontstaat verschilt, met andere woorden, ook door het moment waarop je in je loopbaan voor de keuze komt.

Een promotie: hoe creëer ik de juiste druk en speelruimte?

Een promotie opent deuren die anders gesloten blijven en het vergroot daarmee je speelruimte, leerde ik in één van de interviews. Om als promovendus toegang te krijgen tot deze wetenschappelijke wereld moet je – zoals in de Fight Club – de deur wel een paar keer in het gezicht hebben gekregen. Als je dan nog steeds wilt blijk je pas gemotiveerd genoeg.

Dit blijkt ook uit de interviews die ik deed. Een promotie vergroot je speelruimte, alle hoogleraren geven aan dat ze eerst willen dat promovendi ervaren wat de grenzen aan die ruimte zijn voordat ze definitief toetreden. Zo moet een promotieonderzoek ingebed zijn in bestaande kennis, het moet navolgbaar zijn, het moet methodologisch juist zijn aangepakt en het moet passen binnen de wetenschappelijke mores. Om overigens over de financiering van het promotieonderzoek maar te zwijgen. Daarmee kom ik op mijn vragen en twijfels die gaan over de mate waarin het me kan lukken inzicht te krijgen in de ruimte die ik heb.

Als je promotoren vraagt wat ze toevoegen aan de promotie van buitenpromovendi komen ze meestal tot twee dingen. Namelijk dat ze ervoor zorgen dat er een methodologisch haalbaar en verantwoord onderzoeksontwerp komt en dat ze promovendi helpen (voldoende) te refereren aan de bestaande, relevante theorieën en onderzoeksgebieden. Dit alles om uiteindelijk te komen tot een stuk dat zij verdedigbaar achten. *“Het gaat over mijn wetenschappelijke reputatie als promotor, niet over de reputatie van de promovendus. Ik draag een dissertatie dus pas voor als ik het verdedigbaar acht.”* Om tot een succesvolle promotie te komen is de promotor, met andere woorden, genoodzaakt om tijd en energie in het promotieonderzoek steken. Vandaar dat alle geïnterviewde hoogleraren aangaven veel belang te hechten aan de intake. Voor hen is dit een manier om te toetsen of de mogelijke buitenpromovendus bereid is voldoende inspanning te leveren om de promotie tot een succes te maken. Daarmee wordt voor promotoren helder of de energie die zij leveren niet bij voorbaat al voor niets is.

De check of de promovendus wel voldoende bewust is van de grenzen aan de speelruimte, krijgt volgens de promotoren de vorm van een (meer of minder formele) intake. Uit de interviews blijkt dat de volgende zaken in elk geval aan de orde komen:

Is er voldoende behoefte aan diepgang bij de promovendus, hoe verhoudt je onderwerp zich tot de rest van het vakgebied, wat maakt je onderwerp onderscheidend, hoe kijk je naar de wetenschappelijke theorieën die er op je vakgebied zijn? Welke methodologische competenties heb je en welke moeten verder worden ontwikkeld? Vaak wordt ook getest welke investering de buitenpromovendus bereid is te doen. Afsluitend wordt tijdens de intake afgetast of de promotor en de potentiële promovendus elkaar leuk en interessant genoeg vinden om met elkaar op te trekken.

Eén van de hoogleraren verwoordde het als volgt *“Ik ga een tweezijdige, wederkerige relatie aan en dat doe ik niet zomaar. (...) Doordat we al starten met een diepgaand intake-traject, kom je ook niet zomaar van me los. We zijn een commitment aangegaan.”* De intake legt de basis voor een intensieve werkrelatie. Dit maakt ook dat zowel de promovendus als de promotor verantwoordelijk zijn voor het wel of niet slagen van de promotie. Voor mij is dit eigenlijk wel een rustgevend gevoel. Als ik me committeer aan een hoogleraar kan en mag ik dus ook toewijding en meedenken van hem of haar verwachten. Mijn gepromoveerde collega heeft dat ook aan den lijve ondervonden. In de jaren van de promotie volgden de promotor en de copromotor de voortgang nauwgezet. Ze bewaakten welke onderdelen van ‘het boek’ in welke fase aan de orde waren en hoe dat in het grote geheel paste.

Het is inderdaad een tweezijdige relatie: voor iedere afspraak moet je tekst aanleveren, maar die wordt dan ook woord voor woord gelezen en besproken. Ook na de

promotie stopt de relatie niet. *“Je blijft eigenlijk altijd ‘gepromoveerd bij’. En de promotor en copromotor komen nu nog, jaren na de promotie, met gevraagde en ongevraagde tips over mijn onderzoeksloopbaan.”* Dat brengt me overigens op de vraag waarom ik op die dinsdagmiddag dat telefoontje kreeg met de vraag of ik wilde gaan nadenken over een promotie. Had de betreffende hoogleraar impliciet al een deel van de intake doorlopen? In ieder geval was hij al bereid om een investering te doen. Het is nu mijn verantwoording om te onderzoeken of en op welke manier ik met deze intake verder ga: de relatie is tweezijdig.

Een aantal van de geïnterviewde hoogleraren geeft aan dat er geen expliciet eindmoment van de intake te benoemen valt: *“De intake duurt net zo lang tot de promovendus zeker weet dat er geen andere mogelijkheden dan promoveren zijn om de intrinsieke onrust te stillen”*. Vaak wordt op een gegeven moment wel besloten om officieel met elkaar in zee te gaan, of en hoe de promotie wordt vormgegeven hoeft dan nog niet uitgekristalliseerd te zijn. Ik leerde overigens ook dat de promotor kan besluiten af te haken. Bijvoorbeeld omdat de promovendus een richting op wil waarbij de promotor denk niet in te kunnen staan voor de kwaliteit. Of wanneer een promovendus een onderzoeksmethodiek wil gaan toepassen waar de promotor niet achter staat. Ook hieruit blijkt de wederkerige relatie weer. Als promovendus kun je ideeën hebben over je promotie, maar doordat je een commitment bent aangegaan met een promotor is het zaak om deze ideeën steeds af te stemmen.

Een positief besluit en dan verder?

Naast de afwegingen over al dan niet beginnen aan een promotie, heb ik ook vragen over het verdere verloop van de promotie. Hoe voorkom ik dat ik verdrink in alle theorie die er over mijn onderwerp te vinden is? Hoe kan ik het traject van vier jaar zinvol indelen? Hoe weet ik of ik op schema lig en hoe voorkom ik dat ik erg uitloop?

Volgens mijn gepromoveerde college komen de vragen die ik nu heb over hoe je piketpaaltjes kan slaan ook nog de nodige keren terug in de uitvoer van het promotietraject. In zijn naaste omgeving is een aantal promovendi na drie of vier jaar onderzoek afgehaakt. Een belangrijke reden daarvoor leek dat ze niet het gevoel hadden dat ze de lijn van hun verhaal te pakken hadden. De literatuur en de eigen data waren niet in samenhang te plaatsen en ook na herhaald proberen kwam er geen ‘inhoudsopgave’ van het definitieve boek.

Zoals uit het vorige hoofdstuk ook blijkt, is het erg belangrijk om een structuur te hebben om de verschillende delen van de promotie in te plaatsen. Zonder zo’n structuur blijft een promovendus zwemmen en haakt soms af. Of zoals Lelieveldt zegt: *“om de olifant te temmen moet het onderzoek modulair zijn opgebouwd. Op basis daarvan kan je tussentijdse doelen formuleren die vervolgens een plaats kunnen krijgen in je onderzoeks-schema”* (Lelieveldt, 2007: 24). Uit de eisen van de VSNU blijkt dat ik het onderzoek

zelfstandig moet kunnen inrichten. Dit betekent dus ook dat ik zelf de structuur van mijn promotie moet kunnen bepalen. De volgende vragen gaan daarom in op hoe ik ervoor kan zorgen dat ik het onderzoek zodanig kan structureren dat ik een goede planning kan maken, toegang krijg tot de juiste informatie en een passend netwerk om me heen organiseren.

Hoe krijg ik toegang tot een passend netwerk?

Het lijkt voor mij zaak om ervoor te zorgen dat ik mensen om me heen verzamel die me tijdens het promotietraject kunnen steunen en kunnen gidsen in de zee van informatie en mogelijkheden die op me afkomt. Maar die me aan de andere kant voldoende ruimte geven om zelf te gaan onderzoeken en me te blijven verwonderen. De relatie van de promotor kan hierin helpend zijn. Een promotor gaf aan de voorkeur te geven aan de leermeester-gezelverhouding, waarbij hij het als zijn overtuiging ziet om door intensieve begeleiding zoveel mogelijk talent te ontwikkelen. Hij vindt echter wel dat de promovendus het uiteindelijk zelf moet doen. *“Zeer regelmatig contact is noodzakelijk. Je bouwt echt een relatie op met de promovendus. Ik zie begeleiding daarmee als zeer intensieve en adequate coaching.”* Maar niet alleen de promotor kan me helpen om het verloop van de promotie in goede banen te leiden. Ook mijn sociale context is belangrijk. Zo organiseren hogescholen, universiteiten en kenniscentra kenniskringen speciaal voor buitenpromovendi. Hierin komen promovendi die in een vergelijkbare fase van onderzoek zitten regelmatig bijeen. *“Door samen het promotietraject te doorlopen wordt een sociale context voor samenwerken en samen leren gecreëerd, deze is cruciaal voor een soepel verloop van de promotie”*, zo stelt een hoogleraar. Daarom is het belangrijk om uit te zoeken wat voor kenniskringen er in mijn omgeving zijn die me zouden kunnen helpen tijdens het verloop van het promotietraject. Mijn gepromoveerde collega heeft vooral veel gehad aan gesprekken met andere onderzoekers of adviseurs die in zijn gebied werkten. Meestal waren dat gebruikers van interventiemethoden. Zij waren niet in een kenniskring verenigd, maar hadden via conferenties, mail en gezamenlijke adviesprojecten wel regelmatig contact.

Het resultaat

En als het me dan lukt de promotie af te ronden, wat levert het me dat dan op? Een hoogleraar verwoordde het als volgt. *“Voor de promovendus is het leven na het promoveren hoe dan ook veranderd. Op welke manier is echter niet te voorspellen. Vaak is het een (positieve) trendbreuk, er gaan nieuwe werelden open. Overigens reageert ook je omgeving anders wanneer je eenmaal die doctorstitel hebt.”* Blijkbaar is het lastig te voorspellen wat een promotie je oplevert. Ik vraag mijn gepromoveerde collega daarom wat hij verwachtte en hoe het uiteindelijk in de praktijk verliep. *“De promotie gaf me in ieder geval een manier om aan de universiteit te blijven en daar met dit onderwerp verder te gaan. Dat had ik verwacht en dat is gelukkig ook uitgekomen. Ergens had ik ook verwacht dat ik na de promotie meer mijn*

eigen tijd kon indelen. Maar de druk van onderwijs en andere zaken blijft heel hoog. In die zin is de promotie de beste gelegenheid die je krijgt om je echt in een onderwerp vast te bijten.” Uit de reactie van mijn collega blijkt dat een promotie hem vooral opleverde dat hij kon (en nog steeds kan) blijven werken aan ‘zijn’ onderwerp. Blijkbaar is de energie die hij voor dit onderwerp heeft nog steeds zo groot dat hij hier ook na zijn promoveren met plezier aan verder werkt. Voor mij is dit weer een bevestiging dat het belangrijk is om goed te onderzoeken hoeveel motivatie ik kan vinden om op wetenschappelijke wijze aan mijn ambities te werken.

Wat een promotie je op de lange termijn oplevert in de praktijk mag dan lastig te voorstellen zijn, over het resultaat van de concrete promotie kun je vooraf al wel iets zeggen. Uit de interviews blijkt dat dit resultaat tweeledig is. Enerzijds lever je een boek of een set artikelen op, aan de andere kant maak je als promovendus een enorme ontwikkeling door.

Eén van de hoogleraren ziet het anders. Hij vindt het één het gevolg van het ander: *“Het boek (proefschrift) is alleen het middel, het is geen doel op zich, voor mij is het doel een (creatieve) bijdrage te leveren aan nieuwe kennis en praktisch gezien een bijdrage te leveren aan een maatschappelijk vraagstuk.”* Door een proefschrift te schrijven doorloop je, met andere woorden, een traject waarmee je uiteindelijk zowel in wetenschappelijke als maatschappelijke zin een bijdrage levert. Daarmee kom ik terug op het begin van deze reflectie: promoveren is niet een proefschrift of de titel van doctor behalen. Promoveren is een traject doorlopen dat moeite en inspanning kost en hopelijk uiteindelijk ook nieuwe kennis oplevert. Ik heb geleerd dat dit een lang, intensief en spannend, maar ook verleidelijk en interessant traject is.

Conclusie

“Wetenschap is een conversatie”, leerde ik. *“In een dissertatie ga je een forum op waarin je aan de hand van argumenten iets probeert bij te dragen aan de conversatie. Je dient je dan ook rekenschap te geven van wat er vooraf is gezegd en de wijze van argumenteren dient te passen bij het vakgebied.”* Door het aangaan van een promotie ga ik me dus begeven op het wetenschappelijke forum, waar ik aan de hand van argumenten ook daadwerkelijk een plekje kan krijgen. Aan het verzamelen van de juiste argumenten gaat een intensief promotietraject vooraf.

Van deze reflectie heb ik geleerd dat ik me hierop als mogelijke promovendus dusdanig kan voorbereiden dat de randvoorwaarden waaronder ik tot de argumenten kom zo optimaal mogelijk zijn. Belangrijkste aan deze voorbereiding is dat ik in staat ben vast te blijven houden aan de ambities die ik zelf heb. Of, zoals ik in het eerste deel van de reflectie stelde: ben ik in staat om pivoteren en daarmee met de promotie ruimte te creëren in het spel dat ik wil spelen? Als dat het geval blijkt is een promotie voor mij een optimale kans om een vervolgstap te nemen.

Op basis van de reflectie heb ik in het volgende overzicht een aantal generieke vragen onder elkaar gezet die je jezelf in ieder geval kunt stellen voordat je een promotietraject aangaat.

< Generieke vragen voor afweging tot promotie

- In hoeverre heb ik voldoende energie en fascinatie voor het promotieonderwerp om hiermee voor minimaal vier jaar de diepte in te duiken?
- Wat wil ik nu echt weten?
- Waaruit blijkt het belang hiervan?
- Wie moet er wat mee kunnen/er wat van leren?
- Wat moet het onderzoek uiteindelijk opleveren (product)?
- Welke alternatieven heb ik om met het onderwerp aan de slag te gaan? Ik kan bijvoorbeeld ook aan banen in advies, onderwijs of staffuncties denken.
- In hoeverre steunt mijn sociale omgeving mijn promotieplannen? Heeft mijn omgeving eigenlijk wel een realistische voorstelling van een promotie?
- Over welke onderzoekscompetenties beschik ik eigenlijk en welke onderzoekscompetenties vergt de promotie? Kan ik de ontbrekende methodologische kennis bijspijkeren of bij iemand anders halen?
- Welke inhoudelijke kennis vergt de promotie en welke inhoudelijke kennis kan ik daar zelf tegenover stellen. Ben ik een interessante partner voor de promotor?
- Klikt het met mijn mogelijke promotor?
- Sluiten de ideeën van mijn mogelijke promotor over hoe een promotie er uit hoort te zien, en zijn of haar wijze van begeleiding, aan bij wat ik nodig heb?
- Hoe structureer ik het promotietraject? Denk bijvoorbeeld aan tussenproducten.
- Wat voor kenniskringen zijn er op mijn vakgebied?
- Ken ik de belangrijke paradigmastrijden op mijn vakgebied? >

Ik wil graag een weloverwogen keuze maken, vandaar dat de generieke vragen uit het kader zeker een hulpmiddel zijn. Aan de andere kant weet ik ook dat het promotietraject nooit helemaal voorspelbaar is. Het vooraf slaan van piketpaaltjes in de weg naar het Elefantenziel is belangrijk, maar ik leerde ook dat er tijdens het traject zelf regelmatig momenten komen dat je weer nieuwe paaltjes moet slaan om de weg niet kwijt te raken. Vandaar dat het schrijven van dit stuk me ook heeft geleerd dat ik op een gegeven moment ook gewoon in het diepe moet springen. Ik kan blijven afwegen, maar het blijft voor een deel ook een kwestie van intuïtie of een promotie me de ruimte kan bieden die ik ambieer.

Voor mij eindigt hier mijn reflectie. Ik weet wat me te doen staat: een gesprek plannen met de hoogleraar die me voor een promotietraject benaderde en samen met hem uitvinden op welke manier we de begeleiding vorm zouden kunnen geven en hoe hij kijkt naar de wetenschap en de paradigmastrijden die er op het vakgebied zijn. Ook ga ik onderzoeken wat voor soort kenniskringen er eventueel interessant kunnen zijn

tijdens mijn promotie. Ik ga, met andere woorden, proberen zoveel mogelijk 'promotierandvoorwaarden' optimaal te maken. Op basis hiervan wil ik knopen doorhakken en besluiten of ik het promotieavontuur aanga!

Noten

- 1 In de totstandkoming van dit artikel hebben we geprekken gevoerd met prof. dr. J.J. Boonstra (Universiteit van Amsterdam), prof. dr. A.J.A. Felling (Radboud Universiteit Nijmegen), prof. dr. ing. T.W. Hardjono (Erasmus Universiteit Rotterdam), prof. dr. J.W.M. Kessels (Universiteit Twente) en Prof. dr. H.P. Kunneman (Universiteit voor Humanistiek).
- 2 Collega Etiënne Rouwette.